

Grice'in Teorisi Açısından Kamûs Keřânî Destânî'nin İncelemesi

Examining the Story of Kamoos Keshani Based on Grice's Cooperative Principle

Elaheh KARİMİ

Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, elaheh_karimi81@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0002-0320-1911.

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	21 Kasım / November 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	22 Mart / March 2021
Yayın Tarihi – Date Published	25 Mart / March 2021
Yayın Sezonu	Ocak – řubat – Mart
Pub Date Season	January – February – March

Atf / Cite as: Karimi, Elaleh, Grice'in Teorisi Açısından Kamûs Keřânî Destânî'nin İncelemesi/ Examining the Story of Kamoos Keshani Based on Grice's Cooperative Principle. tarr: Turkish Academic Research Review, 6 (1), 160-180. doi: 10.30622 tarr.828948

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiř ve intihal içermedięi teyit edilmiřtir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet řAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Grice'in Teorisi Açısından Kamûs Keşânî Destânı'nın İncelemesi

Elaheh KARİMİ

Özet

Kamûs Keşânî Destanı, edebiyat ve masal karakterizasyonu açısından Şahnâme'nin önemli uç noktalarından biri sayılmaktadır ki kendi asli ekseninde, diyalog ve iletişim usulüne dakik olarak riayet etmeye orta derecede kararlıdır. Bu destân, Grice'in işbirliği teorisi açısından Şahnâme'nin değerlendirilmesi için uygun bir numunedir. Bu araştırma, kütüphane incelemelerine eğilim ve betimleyici-analizci yöntem ile Kamûs Keşânî Destanı'nı, bahsi geçen teoriyi temel alarak yeniden gözden geçirmiştir. Kamûs'un hikayesi, başlangıcından Rüstem'in eliyle öldürülüşüne kadar, Grice'in dört ilkesi ve alt açılımlarını geçersiz kılan birçok konuyu kendisinde barındırmaktadır. Bunlar Destân'ın asıl kahramanı Tus'un ve düşmanlarının sözlerinde görülmektedir. Ancak her şeyden daha çok kendisini gösteren, Tus'un nicelik, nitelik, bağlantı ve yöntemdeki konuşma ve davranış hatalarıdır. Bu hatalar öyle bir ölçüdedir ki onu yok olma sınırına kadar götürür. Cinayet ile suçlanan destân kahramanı, öldürülen başka bir kimsenin kanının intikamını almak bahanesiyle kendisini kahramanmış gibi göstererek utanç yükünden kurtulmaya çalışmaktadır. Lakin daha büyük bir güç olmadan kurtulmanın mümkün olmadığı bir duruma düşmüştür. Kamûs Destânı'nda şairin mesajı; doğruluk, dürüstlük ve dünyadan gelip geçenlerin işlerine karışmamaktır ki birçok yerde açıkça beyan etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamûs Keşânî, Grice'in İşbirliği İlkeleri, Şahnâme-i Firdevsi, Anlambilim

Examining the Story of Kamoos Keshani Based on Grice's Cooperative Principle

Abstract

In terms of literature and characterization of the story, Kamoos Keshani is one of the important stories of Shahnameh which strictly observes the principles of conversation and the concept of communication between them. This story is a good example to evaluate Shahnameh Based on Grice's Cooperative Principle. The present study tries to examine the story of Kamoos Keshani by using library approach and descriptive-analytical method. In the story of Kamoos Keshani, from the beginning until the time he is killed by Rustam, there are several violations of the four cooperative principles of Grice's theory and its sub-branches, which can be seen in the speech of Toos, the main protagonist and his enemies; however, the errors in Toos' speech and behavior in terms of quantity, quality, connection, and method are highlighted in this story; these errors continue to the extent that it pushes him to the

annihilation. The protagonist, who is accused of murder, tries to avoid shame by claiming the blood of another victim; however, he finds himself stuck in a difficult situation which is impossible to get rid of except by a superior force. The poet's message in the story of Kamoos Keshani is based on truthfulness, faithfulness, and impurity in the affairs in the world, which is explicitly stated in several cases.

Keywords: Kamoos Keshani, Grice's cooperative principle, Semantics, Shahnameh

Structured Abstract

The story of Kamous Keshani is one of the important parts of Shahnameh in terms of literature and characterization of the story focusing on the principles of dialogue and bilateral understanding that is a good example to Shahnameh analysis based on Grice theory. The story of Kamous from the beginning to his death by Rostam contains several instances four maxims of Grice principles which is evident in the Tus, the protagonist and his enemies conversations. The current paper aims at re-reading the story of Kamous Keshani in accordance with Grice theory.

The story of Kamous Keshani in Shahnameh

Tus, the Iranian commander is reproached by Kosrow for the killing of Forod. Later, he is forgiven and sent to fight Turan. This Turan and Iran fought to revenge Shiyavash and Nozar killing. Following many war ups and downs, eventually Kamous, a Turanian border guard, enters the battlefield and fights Rostam spearman, Alwar. Alwar is defeated by Kamous and Rostam himself fights with Kamous.

The Grice cooperative principle

The cooperative principle by Herbert Paul Grice describes four maxims:

- 1- Maxim of quantity: Information
  - Make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange).
  - Do not make your contribution more informative than is required.
- 2- Maxim of quality: Truth
  - Do not say what you believe is false.
  - Do not say that for which you lack adequate [evidence](#).
- 3- Maxim of relation (or relevance)
  - Be relevant.
- 4- Maxim of Manner: Be perspicuous.
  - Avoid obscurity of expression.
  - Avoid ambiguity.

- Be brief (avoid unnecessary [prolixity](#)).
- Be orderly.

Grice in his book "Logic and conversation" presents four preconditions known as Grice cooperative principle expressing the single meaning and explicitness of a thought.

The story analysis in accordance with Grice cooperative theory

Kamous Keshani story is an epic that is narrated like a historical event with Ferdowsi avoiding unnecessary [prolixity](#) throughout the narration. Conversation progress in story plot implies equal participation of all elements. The four elements of the story, namely Tus and Iran army, Shah, Rostam and Turanians, all are drawn to an epic myth in an unequal situation. The story narrative elements, in a cooperative manner get caught in the role they have to play and the plot is laid out. All conversational principles are observed in conversation among Rostam, Piranveyse and Shah. Information that is exchanged is valid in accordance with Grice cooperative theory.

During the story we witness violation or adherence to Grice four maxims. For example, Tus always violates the first paragraph of the second maxim, the maxim of quality, i.e., truth: Do not say what you believe is false. In parts of the story where commanders are sent to war, the maxims are violated by those not main fight players, the second paragraph of the first maxim reads that: Do not make your contribution more informative than is required. Another violated maxim includes the fourth maxim, i.e., Maxim of Manner: Be perspicuous is violated by Maxim of Manner: Be perspicuous. He behaves in a way that is ambiguous and hypocritical, which violates this principle. One of the characters in the story is called Homan, who is one of the Iranian commanders in the war. He utters words violating the second paragraph of the fourth maxim, Maxim of Manner: Be perspicuous. Using irony and metaphor, he wants to compare his enemy with the zebras and animals of forest. The second paragraph of the second maxim is also violated here by Piranveyse, i.e., Do not make your contribution more informative than is required. After the second army of Turan enters, Piranveyse exaggerates in praising one of its commanders, Kamous Keshani violating the above maxim. In conclusion we witness the violation of the maxims through the story, in particular by Piranveyse.

بررسی داستان کاموس کشانی از منظر نظریه گرایس

چکیده

داستان کاموس کشانی، از نظر ادبی و شخصیت‌پردازی داستان، یکی از فرازهای مهم شاهنامه به شمار می‌آید که در محور اصلی آن، بر رعایت دقیق اصول گفتگو و مفاهمه بینابین استوار است. این داستان نمونه‌ی مناسبی برای ارزیابی شاهنامه از منظر نظریه همیاری گرایس می‌باشد. پژوهش حاضر با رویکرد مطالعات کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی-تحلیلی، داستان کاموس کشانی را بر اساس نظریه مورد نظر بازخوانی کرده است. داستان کاموس از آغاز آن تا کشته شدن وی به دست رستم، چندین مورد از نقض اصول چهارگانه گرایس و زیرشاخه‌های آن را در خود دارد که در گفتار طوس، قهرمان اصلی داستان و دشمنان وی دیده می‌شود؛ اما آنچه که بیشتر از همه خودنمایی می‌کند، خطاهای گفتاری و رفتاری طوس،

در کمیت، کیفیت، پیوند و روش است. تا حدی که وی را تا سرحد نابودی کامل پیش می‌برد. قهرمان داستان که متهم به قتل است، تلاش دارد با قهرمان‌نمایی دیگر از طریق ادعای خون یک مقتول دیگر، از زیر بار شرم دور شود، ولی به موضعی گرفتار می‌شود که جز به دست نیرویی برتر، رهایی از آن ممکن نمی‌شود. پیام شاعر در داستان کاموس، مبتنی بر راستی و درست‌کرداری و ناآلایشی به امور جهان گذران است که در چندین مورد، صریحاً بیان می‌شود.

کلیدواژگان: کاموس کشانی، اصول همکاری گرایس، معناشناسی، شاهنامه فردوسی

مقدمه

علم معانی را دانشی دانسته‌اند که پیرامون معانی ضمنی جملات و عبارات موجود در یک زبان سخن می‌راند. عبدالقدر جرجانی در کتاب «دلایل الاعجاز»، معانی ضمنی یا ثانوی را به این شکل تعریف می‌کند: «کلام علاوه بر معانی حقیقی، دارای یک سلسله معانی اضافی (ثانویه) نیز هست که به واسطه هیأت، ریخت و سرشت ترکیبی کلام به وجود می‌آید.» (ضیف، 1390: 83) و باز همان‌جا می‌گوید که «این نوع معنا مدلول لفظ نیست» (ضیف، 1390: 220) از نظر جرجانی، «فصاحت، بیان و بلاغت، همگی به ویژگی‌هایی از کلام ارتباط دارند که در ورای الفاظ و معانی قرار دارد، و ویژگی‌های مذکور از نظم و ترکیب کلمات بر اساس ترکیب معانی اضافی در ذهن سرچشمه می‌گیرند.» (ضیف، 1390: 224)

دانش زبان‌شناسی از آن روی که ناگزیر از پرداختن به مبحث «معنا» است، با علم معنای تداخل دارد و یکی از صفت‌های زبان را، صفت «معناداری» آن دانسته‌اند. این تعریف ناظر بر این است که ظرفیت یک زبان برای ادای مفهوم کلمات، صرفاً با توضیح معنای کلمات قابل تبیین نیست بلکه بسیاری چیزها در این میان دخیل است (لاینز، 1385: 36 - 37).

قرن بیستم، شاهد رویکردی نو به فلسفه زبان بود و در دهه‌های پایانی این سده، فیلسوفان زبان به دستور یا نحو صوری اشاره کردند. نحو صوری در میان فیلسوفان زبان با اختلاف نظرهایی همراه بود. گروهی از آنان، این امر را به فلسفه ذهن آدمی مرتبط می‌ساختند و گروهی دیگر نیز، به پژوهش‌های متافیزیکی درباره‌ی وجود یا عدم وجود ارتباط بین زبان و حقیقت را مورد شاره کردند. (لایکن، 1392: 1)

داستان کاموس کشانی در شاهنامه

طوس سردار ایرانی به خاطر کشته شدن فرود (فرزند سیاوش) مورد سرزنش و توبیخ خسرو قرار می‌گیرد و سپس بخشوده شده و روانه جنگ توران می‌شود. دلیل جنگ ایران و توران، این‌بار بر سر خونخواهی سیاوش و نودز بود. خسرو به گیو که همیار طوس است، سفارش می‌کند که وی را بپاید که مبادا تندی روا دارد. خبر آمدن سپاه ایران که به پیسران ویسه می‌رسد، وی اندوهگین می‌شود و پیغام می‌گذارد که از کشته شدن سیاوش غمگین است. طوس پاسخ می‌گوید که اگر وی راست می‌گوید، در پیشگاه کیخسرو حاضر شود و ماجرا را بازگوید و مورد مهر شاه قرار گیرد. پیران‌ویسه که سردار و ستایشگر افراسیاب است، دل به این کار نمی‌دهد و در پی آن، سپاهی از جانب افراسیاب به پیران‌ویسه می‌رسد تا هم‌اورد ایرانیان شود. پیش از رودرویی دو سپاه، گردان و دلاورانی از دو سوی با هم درآویختند. هر دو سوی میدان‌گاه، عرصه تهییج و رجزخوانی بود و کار هیچ کدام یکسره نمی‌شد. سرانجام، کاموس که از مرزبانان تورانی فرارود بود، به میدان می‌آید؛ هم‌اورد او، نیزهدار رستم است که الوا نام دارد. الوا از کاموس شکست

می‌خورد و این‌بار، خود رستم پای به میدان می‌گذارد و کاموس را به مبارزه فرامی‌خواند. مبارزه پس از کشمکش بسیار و نبرد تن‌به‌تن، به زیان کاموس تمام می‌شود و وی به کمند رستم گرفتار می‌آید. پهلوان دربند به خواری و زاری به اردوگاه ایرانیان آورده می‌شود. سپاهیان که دلی پر کین از این دشمن دارند، به وی یورش می‌آورند و او را آماج تیغ‌های خود می‌سازند.

نظریه تعاون گرایس

هربرت پل گرایس¹ (1913 - 1988) فیلسوف و زبان‌شناس انگلیسی بود که فلسفه معناگرایی وی پیرامون رفتار آدمی بسیار پرآوازه است.

مهم‌ترین کار گرایس درباره زبان و ارتباطات، نظریه وی مشهور وی با نام «نظریه معانی» است که وی آن را طی مقاله‌ای در سال 1948 نوشته و به سال 1957 به چاپ رسانیده است. وی در کتاب خود با عنوان «منطق گفتگو²» برای بیان مطلب و اظهار فکر، چهار پیش‌شرط تعیین می‌کند. این شرط‌ها که به نظریه یا اصول تعاون (یا همکاری) گرایس معروف‌اند، معنی واحد و صراحت بیان یک تفکر را بیان می‌کند؛ در غیر این صورت، از آن سخن، معانی دیگری به ذهن متبادر خواهد شد و به قولی، سخن ما «نَوَجْهتین» خواهد بود.

1. حداکثر کمیت: اطلاعات³

الف) به میزان اهداف موجود در تبادل اطلاعات، اطلاعات بدهید.
ب) مشارکت خود را از آموزه‌های مورد نیاز بیشتر نکنید.

2. حداکثر کیفیت: راستگویی⁴

الف) آنچه را باور دارید نادرست⁵ است، بر زبان نرانید.
ب) اگر دلایل کافی برای سخن خود ندارید، مطرح نکنید.

3. حداکثر پیوند: ارتباط⁶

الف) مرتبط باشید.

4. حداکثر روش: شفافیت (صریح بودن)⁷

الف) پرهیز سخن مبهم⁸
ب) پرهیز از سخن دویپهلوی⁹
ج) گزیده‌گویی¹⁰ (پرهیز از سخن غیر ضروری)
د) منظم و به قاعده گفتن¹¹ (Grice, 1989: 26-27)

¹ Herbert Paul Grice

² Logic in conversation

³ Maxim of Quantity: Information

⁴ Maxim of Quality: Truth

⁵ false

⁶ Maxim of Relation: Relevance

⁷ Maxim of Manner: Clarity ("be perspicuous")

⁸ obscurity

⁹ ambiguity

¹⁰ Be brief

اصول چهارگانه گرایس، به جای خود شامل فروعی دیگر است که در مجموع، 9 گزینه را مشخص می‌سازند. با نظر داشت این گزینه‌های می‌توان پیمانانه و عیاری را با خود داشت که منظور کلی یا ضمنی گوینده را از سخن وی باز شناخت. بدین شکل که می‌شود دریافت که گوینده قصد بیان مفهومی غیر از معنای اولیه یا گزاره‌ای¹² جمله را دارد. با در نظر گرفتن شرایط و اوضاع و احوالی که گفتگو یا گفتمان در آن صورت می‌گیرد و همچنین پیش‌فرض‌ها¹³ و اطلاعات زبانی و غیرزبانی مشارکین یا طرفین گفتگو امکان‌پذیر می‌شود. توانایی بیان و درک مفاهیم ثانوی از طریق عدول از اصول فوق‌الذکر را می‌توان جزئی از توانش زبانی¹⁴ هر زبان دانست (رحمانی، طارمی، 1379: 315).

گفته می‌شود سخنوران به این اصول تعاونی آگاه هستند، و گاه عباراتی را به زبان می‌آورند که نشان‌دهنده‌ی آگاهی آن‌ها از این اصول گفت‌وگویی است؛ برای مثال، برای همه‌ی ما پیش آمده است که در گفت‌وگو با فردی بگویم: «بخشید که سرتان را درد می‌آورم...». این عبارت بدان معناست که گوینده به اصل کمیت آگاه است، و فکر می‌کند که آن را نقض کرده است. یا هنگامی که گوینده در وسط کلام خود به مطلب دیگری اشاره می‌کند، و می‌گوید «داخل پرانتز بگویم...»، نشانگر این است که خود را به رعایت اصل ارتباط ملزم می‌داند، و نسبت به نقض آن آگاهی دارد. عباراتی نظیر «تا آنجایی که من می‌دانم...» خودآگاهی نسبت به اصل کیفیت و لزوم ارائه‌ی اطلاعات صادق (برخلاف کاذب) را نشان می‌دهند. در نهایت، هنگامی که گوینده‌ای در صحبت‌های خود می‌پرسد که «پیام من مفهوم است؟»، در واقع، شفافیت مجرای ارتباطی را کنترل می‌کند، و نسبت به اصل «شیوه» آگاهی نشان می‌دهد (زابلی‌زاده، 1390: 131).

گرایس برای بیان دقیق‌تر منظور خود، مفهومی به نام «معنای غیرطبیعی¹⁵» را در برابر «معنای طبیعی¹⁶» برمی‌سازد که مبتنی بر «معناشناختی مبتنی بر قصد¹⁷» است؛ از این رو که چنین رویکردی، تلاش دارد معنای غیرطبیعی را بر مبنای منظور گوینده توضیح دهد. بدین منظور دو نوع معنای غیرطبیعی را نیز از هم دیگر تفکیک می‌کند:

معنای اظهارکننده¹⁸: آنچه که سخنور در حین سخن‌گفتن در نظر دارد. این معنا با نام «معنای سخنران» نیز به کار برده می‌شود که توسط خود گرایس استفاده نشده است.

معنای بی‌انتها¹⁹: گونه‌ای «معنا» که می‌تواند مانند یک کلمه یا یک جمله با نوعی بیان به کار برده شود. این نوع معنا، با نام «معنای متعارف²⁰» شناخته می‌شود که توسط خود گرایس به کار برده نشده است.

تفاوت معنای سخنور با معنای بی‌انتها، در این حقیقت است که آنچه سخنران به طور عام با بیان یک حکم اظهار می‌دارد، به نوعی به معنای بی‌انتها یا معنای متعارف، بخشی از جمله وابسته است، در حالی که بیان مطبی یا سخنرانی، به طور مستقیم تداخل و تزامنی با معنای بی‌انتها ندارد و مطلب به طور ضمنی

¹¹ Be orderly

¹² propositional

¹³ presuppositions

¹⁴ competence

¹⁵ non-natural meaning

¹⁶ natural meaning

¹⁷ intention-based semantics

¹⁸ Utterer's meaning

¹⁹ Timeless meaning

²⁰ conventional meaning

بیان می‌شود و شنونده آن را می‌فهمد. گرایش برای رساندن منظور خود، از معادله مشهوری بهره می‌گیرد. این مثال متناظر به کاربرد کلمه «اما» در میان جمله است که با کاربرد حرف «وَ» متفاوت است. به طور مثال، وقتی این جمله بیان می‌شود که «او نَدار ولی درستکار بود»، منظور ما این است که شخص مورد نظر ما، از دو ویژگی بهره‌مند است که اولی فقر و دومی، درستکاری است؛ اما با به‌کارگیری کلمه «اما» در جای خود، به شنونده این مطلب را نیز رساندیم که نداری و فقر، با درستکاری و کردار نیک، در تناقض است و آن شخص، دو ویژگی متناقض را در خود جمع کرده است (Neale, 1992: 521 - 522). در داستان کاموس کشانی نیز فردوسی می‌گوید

شوم هرچ هستند پیوند من خردمند کو بشنود پند من

گوینده در بیت دوم بین خردمندی و گوش دادن به پند وی یک شرط ایجاد می‌کند و می‌گوید که لازمه خردمندی در آن مورد، عمل کردن به اندرز وی است و بنابراین، سخنور نعتها خردمند است، بلکه بر سایر خردمندان نیز برتری دارد.

گرایش عقیده دارد که آنچه که یک سخن‌گو به طور معمول با بیان یک جمله بیان می‌کند، بخشی از آنچه سخن‌گو به آن می‌گویند و آن را نیز با آنچه که جمله معنی دارد، نزدیک است. با این‌حال، آنچه که سخن‌گو به طور معمول بیان می‌کند، بخشی از آن چیزی نیست که وی گفته است.

بررسی داستان در پرتو نظریه گرایش

داستان کاموس کشانی اگرچه اپیزودی از داستان بلندی است که از آغاز آفرینش تا فرارسیدن تازیان به ایران زمین را دربرگرفته است، اما مؤلفه‌هایی را می‌توان تشخیص داد که استقلال نسبی آن را نشان می‌دهد و گواهی می‌دهد که فردوسی به صورت مجزا به این بخش پرداخته است؛ ستایش‌نامه یزدان که در آغاز داستان آمده با توضیحی مبسوط پیرامون درماندگی طوس قهرمان و لشکر گنجه‌کارش در پیشگاه شاه که فرود سپهدار ایرانی‌تبار را کشته‌اند، می‌تواند خواننده را بدون ارجاع به بخش‌های دیگر شاهنامه در جریان یک موقعیت تراژیک قرار دهد. سردار نام‌آور ایرانی به همراه سپاه جنگ‌آزموده‌اش اکنون مغضوب شاه است و در پیش وی، فروتر از سگ نیز می‌باشد:

نه در سرش مغز و نه در تنش رگ چه طوس فرومایه پیشم چه سگ

(فردوسی، 1371: 107)

داستان حماسی، در ادامه همانند گزارش یک مورخ به پیش می‌رود و فردوسی با پرهیز از اطناب کلام، می‌گوید که بزرگان و گردان دست به دامن رستم می‌شوند تا طوس را ببخشاید. با پادرمیانی رستم، طوس در پیشگاه شاه حاضر می‌شود؛ ولی خشم شاه عمیق‌تر از آن است که بدین‌گونه فروکش کند و طوس به خوبی این را درک می‌کند. در برابر آن، طوس می‌خواهد شاه به وی و لشکرش اجازه دهد که به جنگ تورانیان بروند و شاه فوراً از این پیشنهاد استقبال می‌کند. در واقع دلیل مناسبی برای آغاز این نبرد وجود ندارد و آنچه که بارها عنوان می‌شود، خونخواهی سیاوش است که پیران‌ویسه (سپهبد تورانی) از آن گردن خالی می‌کند و تلاش می‌کند با اظهار بی‌گناهی و حتی همدلی با ایرانیان، از آغاز جنگ جلوگیری کند. شاه از این آزمون بسیار خطرناک برای طوس بزه‌کار آگاه است و سردار را بر سر دوراهی مرگ یا بازگرداندن شرافت خویش آزاد گذارده است و پیران‌ویسه نمی‌خواهد طرف مقابل این بازی سرنوشت باشد.

شاه، وارد آوردن ضربه کاری به تورانیان را، کاری نه در حد توان طوس آشفته‌حال می‌داند؛ از این روی سردار دیگری به نام گیو را به عنوان مأمور مخفی خود برمی‌گمارد که مراقب کردار تندروانه طوس باشد.

پیشرفت گفتگو در طرح داستان، بر مشارکت برابر همه عناصر دلالت دارد عناصر چهارگانه داستان که شامل طوس و سپاه ایران؛ شاه؛ رستم و تورانیان هستند، در موقعیتی نابرابر به یک اسطوره حماسی کشیده می‌شوند. هیچ‌یک از این‌ها از لحاظ سطح اجتماعی و موقعیتشان باهم منطبق نیستند. اشتباه طوس که پیش از آغاز این داستان روی داده، موجب آغاز این داستان شده و بازیگران را نیز خودبه‌خود انتخاب کرده است. تأکید بر عامل گفتگو یا ارزش سخن که در از آغاز تا فرجام شاهنامه نقشی تعیین‌کننده دارد، در اینجا نیز خودنمایی می‌کند. غیر از نقش فرمند شاه، بقیه عناصر محکوم به اجرای یک بازی شده‌اند که بتواند خشم شاه را فرونشاند. طوس با می‌بایست فدیة خون سیاوش را از تورانیان بازستاند، یا خود فدیة خون فرود بی‌گناه باشد.

با تعاونی یا همیاری عناصر روایی، هر چهار طرف در نقشی که باید بازی کنند، گرفتار می‌آیند و زمینه طرح داستان ریخته می‌شود.

پیران‌ویسه، فرمانده اصلی سپاه تورانی، در نقش سرکرده سپاهی ظاهر شده است که حتی جادوگرانی در خود دارد و نیرنگ و شبیخون به دشمن، را یک استراتژی جنگی تلقی می‌کند؛ کارهایی که در نظر ایرانیان، کاری نکوهیده و خلاف شئون مردانگی و آیین راستی است. با این‌حال، پیران‌ویسه سپهبدی کارآزموده و مردی با تدبیر و شکیباست که از همان آغاز تلاش دارد مانع از برافروختن آتش کین و جنگ شود.

سپهدار پیران یکی چرپ گوی   ز ترکان فرستاد نزدیک اوی

بگفت آنک من با فرنگیس و شاه   چه کردم ز خوبی به هر جایگاه

ز درد سیاوش خروشان بدم   چو بر آتش تیز جوشان بدم

(فردوسی، 1371: 113)

سرانجام پاسخ پیران‌ویسه از حداکثر کمیت تجاوز می‌کند و سپهبد که تلاش دارد طوس را از جنگ منصرف کند، خود را ناگزیر از سرنوشت می‌بیند:

کنون بار تریاک زهر آمدست   مرا زو همه درد بهر آمدست

(فردوسی، 1371: 113)

پاسخ طوس بدو نیز، فراخور موقعیت وی نیست؛ طوس به پیران‌ویسه پیشنهاد می‌کند به بارگاه خسرو پناهنده شده و خود را از این بازی نافرجام، باز رها کند. هرچند که پناهندگی وی، تضمینی برای جلوگیری از جنگ با دیگر سپاهیان توران نیست و فقط خود سپهبد را از جنگ معاف می‌کند. پیران‌ویسه هرچند خود را داغدار سیاوش می‌داند و خدایگان خود افراسیاب را در کشتن این شاهزاده پاکدامن مقصر می‌شناسد، تسلیم شدن به دشمن را خلاف آیین مردانگی و سوگند سربازی می‌شناسد و از این کار، سر باز می‌زند.

چنین داد پاسخ که من روز و شب   به یاد سپهبد گشایم دو لب

شوم هرچ هستند پیوند من   خردمند کو بشنود پند من
 به ایران گذارم بر و بوم و رخت؟   سر نامور بهتر از تاج و تخت
 وزین گفت‌ها بود مغزش تهی   همی جست نو روزگار بهی

(فردوسی، 1371: 113)

از این پس، پیران‌ویسه درمی‌یابد که کار به مذاکره و گفتگو حل نخواهد شد و چاره‌ای جز جنگ نیست و داستان وارد بخش عمل‌گرایی می‌شود.

سخنان شاه، رستم و پیران‌ویسه منطبق با واقعیت و هر سه اصول مکالمه را رعایت کرده‌اند. اما طوس که جنگ را بهانه‌ای برای بازگرداندن شرافت سربازی خود قرار داده است، گفتگو را نقض می‌کند:

طوس: من برای بازجویی خون سیاوش آمده‌ام
 پیران‌ویسه: من هیچ نقشی در مرگ او نداشتم و از این کار نیز غمین‌آم.
 طوس: پس به ما تسلیم شو
 پیران‌ویسه: من سربازم و به شاه خود پیمان بسته‌ام

اطلاعاتی را که پیران‌ویسه به طرف مقابل داده‌است، از نظر اصول همکاری گرایس، دارای اعتبار هستند. طوس پیش از این با پیران‌ویسه جنگیده بود. وی می‌توانست جنگ قبلی را تمام نشده بیانگارد و خواهان ادامه نبرد شده و یا به جای آن، درخواست غرامت و یا عقب‌نشینی بنماید، اما موضوع دیگری را طرح می‌نماید که حداقل خود وی شایستگی آن را ندارد. آنچه که موجب می‌شود گفتگو سیر طبیعی خود را طی نکند، تصمیم قبلی طوس است که گفتگو را منحرف می‌کند خروج وی از مسیر گفتگو، خلاف بند الف اصل دوم گرایس می‌باشد: حداکثر کیفیت (راستگویی): الف) آنچه را باور دارید نادرست است، بر زبان نرانید! ماجرا به شکلی رقم می‌خورد که پیران‌ویسه باید پاسخ‌گوی خون کسی باشد که هیچ‌نقشی در آن ندارد و خون‌خواه نیز کسی نیست جز قاتل فرزند بی‌گناه وی. قتل فرود نیز بر اساس همین خروج از مسیر گفتگو توسط طوس پیش آمده بود و او شخصیتی است که اصول گفتگو را مدام نقض می‌کند و منجر به خونریزی می‌نماید. عدم متابعت طوس از مسیر تعیین شده، پیش از آغاز تمام گرفتاری‌های وی، در داستان به صورت استعاری مطرح می‌شود؛ آنجا که کیخسرو از او می‌خواهد که راه بیابان را در پیش بگیرد تا با سپاهیان فرود رود و او از مفاهمه سر برمی‌تابد و راهی را برمی‌گزیند که به سرانجام غم‌انگیز فرود می‌انجامد.

پیران‌ویسه که راهی برای منصرف کردن طوس نمی‌بیند، از افراسیاب درخواست سپاه می‌کند. به زودی دو سپاه در روبروی هم قرار می‌گیرند، جنگ آغاز می‌شود و بسی کسان به خاک می‌غلطند.

ز خون رود گفتمی میستان شدست   ز نیزه هوا چون نیستان شدست
 بسی سر گرفتار دام کمند بسی خوار گشته تن ارجمند

(فردوسی، 1371: 115)

از درخواست سپاه پیرانویسه تا پایان نخستین درگیری، بخش کوتاهی از داستان را دربرمی‌گیرد و فردوسی آن را در 25 بیت شرح داده است. این امر نشان می‌دهد که چگونه شاعر می‌خواهد نقش تعیین‌کننده‌ی گفتگو و فجایی را که با تخطی از آن به ماجراهایی تراژیک می‌انجامد، گوشزد کند. از این روست که با پایان نخستین برخورد فاجعه‌بار دو سپاه، شاعر به اندرز می‌پردازد و با اظهار ناآگاهی از سرانجام و فرجام هستی، انسان را به خردمندی در زندگی و مفاهمه فرا می‌خواند:

اگر تاج جوید جهانجوی مرد وگر خاک گردد بروز نبرد

بناکام می‌رفت باید ز دهر چه زو بهر تریاک یابی چه زهر

ندانم سرانجام و فرجام چیست برین رفتن اکنون بیاید گریست

(فردوسی، 1371: 116)

در ادامه داستان، طوس با پهلوانی از تورانیان به نام ارژنگ به نبرد تن‌به‌تن می‌پردازد و او را از پای درمی‌آورد. باز فضای گفتگو بین دو دشمن و یا بین سرداران و سپاهیان خود حاکم می‌شود. طرف صحبت طوس، این‌بار سرداری از تورانیان به نام هومان (برادر کهنتر پیرانویسه) است. گوی که نقش کارگزار ویژه و مأمور مخفی شاه را در این جنگ بر عهده دارد، تلاش دارد مانع این گفتگو شود و به طوس تذکر می‌دهد که ممکن است مورد نیرنگ دشمن فریبکار واقع شود. هومان که سخن گوی را شنیده است، از این گفتار نابه‌جای برمی‌آشوبد و با وی به تندی سخن می‌گوید:

اگر من شوم کشته بر دست طوس نه برخیزد آیین گوپال و کوس

بجایست پیران و افراسیاب همه خون بخواهد شدن رود آب

(فردوسی، 1371: 120)

ولی گویا گوی به مقصود خود رسیده و زمینه گفتگو را از میان برده است؛ طوس در پاسخ هومان، جانب گوی را می‌گیرد و وی را دعوت به مسابقه می‌کند:

بدو گفت طوس: این چه آشفتن است برین دشت پیگار تو با من است

بیا تا بگردیم و کین آوریم به جنگ ابروان پر ز چین آوریم

بدو گفت هومان که دادست مرگ سری زیر تاج و سری زیر ترگ

(فردوسی، 1371: 120)

از بین بردن زمینه گفتگو، در همان آغاز جنگ نیز روی داد، آنجا که مأمور ارزیابی دشمن به پیش طوس آمده و گوید که:

که پیران نداند سخن جز فریب چو داند که تنگ اندر آمد نشیب

(فردوسی، 1371: 115)

نقض اصول گرایس در بخش‌هایی که سردار را به سوی جنگ راهبر می‌شوند، از سوی کسانی است که بازیگر اصلی جنگ نیستند. بند دوم (ب) اصل اول گرایس (حداکثر کمیت) می‌گوید که «مشارکت خود را از آموزه‌های مورد نیاز بیشتر نکنید». آگاهی از این که هرگونه سخن‌گویی ممکن است مایه زیان و خُسران ایرانیان شود، بر هیچ پایه و بنیادی استوار نیست و دلیلی نیز برای آن اقامه نمی‌شود. واکنش طوس در برابر این اظهارنظرهای قاطعانه کوتاه، چیزی جز انفعال نیست. از این رو که سخن آنان، با هدف اولیه جنگ هماهنگ و همسوی است و نباید وی را به ضعف و بی‌ارادگی متهم کرد. چه این‌که، وی قبلاً خودرایی خود را حداقل در کشته‌شدن فرود نشان داده است.

موضوع گفتگوی مابین طوس و هومان، چیزی جز رجزخوانی‌های معمول در شرق باستان نبود و تنها موضوع مهمی که در آن مشاهده می‌شود، تذکر هومان به طوس است که به عنوان یک سپهبد نامدار، ارج و پایه خود را نشانخته و به جای فرستادن یکی از پهلوانانش، خود به این نبرد تن داده و فکر عاقبت یک شکست احتمالی را نکرده است. چون با کشته شدن وی، ارکان سپاه فروخواهد پاشید:

تو گر پهلوانی ز قلب سپاه چرا آمدهستی بدین رزمگاه

خردمند بیگانه خواند ترا هشیوار دیوانه خواند ترا

تو شو اختر کاویان را بدار سپهبد نیاید سوی کارزار

نگه کن که خلعت کرا داد شاه ز گردان که جوید نگین و کلاه

بفرمای تا جنگ شیر آورند زبردست را دست زیر آورند

اگر تو شوی کشته بر دست من بد آید بدان نامدار انجمن

سپاه تو بی‌یار و بیجان شوند اگر زنده مانند پیچان شوند

(فردوسی، 1371: 118)

طعنه‌ی گزنده‌ی هومان به طوس، برای خوارداشتن وی است؛ هومان با این سخنان می‌خواهد بگوید که همه حرف‌ها و خودستایی‌های سردار، کاری بی‌ربط است (اصل چهارم: حداکثر ارتباط) و این‌که او شایستگی‌های یک سردار کارآزموده را ندارد؛ هم‌اورد طوس در این نبرد، باید کسی جز خود پیران‌ویسه نمی‌بود و خطایی دیگر از وی سر زده است. کار وی یادآور سخنی حکیمانه از فردوسی است که گوید:

چو خیره شود مرد را روزگار همه آن کند گش نیاید به کار

پاسخ طوس به سخنان هومان، باز هم بی‌ربطتر است و ناقض تام اصل چهارم است. طوس می‌گوید که بدین روی با هومان مصاف می‌دهد که شاه گفته است پیران‌ویسه را دوست می‌دارد و نباید گزندی به وی برسد:

مرا شاه ایران چنین داد پند که پیران نیاید که باید گزند

که او ویژه پروردگار من است جهان‌دیده و دوستدار من است

(فردوسی، 1371: 119)

پاسخ طوس هرگز نمی‌تواند واقعیت داشته باشد؛ چه این‌که پیران‌ویسه قبلاً وفاداری خود را به افراسیاب به طوس یادآوری کرده بود و از سوئی دیگر نیز، طوس در انتخاب هم‌وردش در این نبرد تن‌بستن، هیچ نقشی نداشته است و خود هومان پس از مذاکره با پیران‌ویسه پای پیش‌گذارده بود. افزون بر این‌ها، بساخ طوس از این جهت فراخور هومان نبود که او از طوس می‌خواهد فردی دیگر را برای جنگ با وی انتخاب کند، اما طوس تصور می‌کند که هومان می‌گوید باید با پیران‌ویسه نبرد کند:

هومان: نبرد تن‌بستن تو با من درست نیست، تو سپهدی و باید جایگاه خود را بشناسی، برو و کسی دیگر را به مصاف من بفرست!

طوس: من مأموریت دارم که نگذارم آسیبی به پیران‌ویسه برسد.

علی‌رغم ذکر توانایی‌های خویش در رجز پیش از نبرد، هیچ‌یک کاری از پیش نمی‌برند. هر دو به خیمه و خرگاه خویش بازمی‌گردند و تلاش می‌کنند با سخنرانی‌های آتشین، سپاه را برای نبردی سرنوشت‌ساز در روز آینده آماده سازند. ولی به یکباره عنصر و موقعیت در داستان ظاهر می‌شود که گویا نه طوس و نه هومان فکر آن را نکرده بودند. یکی از تورانیان²¹ جادویی برانگیخته و هوا را منقلب می‌کند. برف و بوران فضا را می‌آکند و سپاه ایرانیان درمانده می‌شوند. پیران‌ویسه فرصت را مغتنم شمرده و دستور شبیخون به سپاه را می‌دهد.²² این بخش از داستان، تنها موردی است که نقش موجودات ماورایی و غیرانسانی در آن پدیدار می‌شود و پاسخ آن نیز، نیایش به درگاه یزدان برای دفع این خطر است. جادوگر تورانی توسط رهام کشته شده و آسمان آرام می‌گیرد. آنچه دیده می‌شود، کشته‌های دلاوران ایرانی است که گرفتار نیروهای اهریمنی و نبردی ناجوانمردانه گشته‌اند. طوس آغاز سخن می‌کند و دستور صف‌آرایی و کین‌جویی از تورانیان را می‌دهد. اما گویا این‌جا نیز دچار اشتباه شده است و موبدی او را از اقدام نسنجیده پرهیز می‌دارد. طوس که بهای سنگینی برای اشتباهات خود پرداخته، سخن موبد را فراگوش می‌دارد و از گیو می‌خواهد لشکر را بازگرداند. حضور گیو در این اقدام سنجیده، گواه آن است که در این کار، وی نیز دست داشته و چه بسا این که موبد را وی به این کار برانگیخته باشد. دلیل تصمیم موبد و گیو این بود که آنان متوجه شده بودند برخی از سپاهیان از پشت بگریخته‌اند و لشکر طوس، آمادگی لازم را برای یک نبرد تعیین‌کننده و قاطع ندارد.

شباهنگام طوس با سرداران خود انجمن می‌کند و گزارشی از وضع ناخوشایند سپاه بدو می‌دهند و فغان و زاری گودرز بر فرزندان کشته شده‌اش، او را غمین می‌سازد. طوس که برای جبران خطای بزرگش در کشتن فرود درخواست داده بود فرصتی به وی داده شود تا توانایی لشکر و نیروی راهبری خود را نشان دهد، با بداندیشی خود و دیگران، سپاه را در دام افکنده است و سرداران و دلاوران ایرانی نیز گرفتار بی‌تدبیری وی گشته‌اند. وی به سردارانش می‌گوید که راهی نمی‌بیند، مگر آن‌که از شاه درخواست نیروی کمکی بکند. سخنرانی طوس در این‌باره، بیش از یک مقدمه‌چینی نیست و او قبلاً مخفیانه کسی را برای

21 در شاهنامه به اشتباه گفته می‌شود یکی از ترکان. هم‌سانی تورانیان با ترکان، یک اشتباه در منابع حماسی و تاریخی است.

22 دشمن درنده‌خود و برف و بوران جانگزا، دو دشمن توأمان و کابوس‌وار برای ایرانیان هستند که در دیگر منابع نیز بدان‌ها اشاره شده است. «اورمزد به زردشت گفت: ... این پنج چیز را زشت‌تر دیدم: ... زمانی که در شب تاریک زمستان، دشمنان در راه باشند». (روایت پهلوی، 1390: 235).

برانگیختن حس ترحم شاه روانه کرده است. طوس حتی در گویش و کنش خود نیز شفافیت لازم را ندارد و با ابهام سخن می‌گوید (نقض اصل چهارمحداکثر روش: شفافیت (صریح بودن)). او سرداران را برای مشورت فراخوانده است؛ در حالی که یک انجمن و شورای صوری و بی‌مایه‌ای بیش نیست.

هیونی فرستیم نزدیک شاه دلش برفروزد فرستد سپاه

بدین من سواری فرستاده‌ام ورا پیش ازین آگهی داده‌ام

مگر رستم زال را با سپاه سوی ما فرستد بدین رزمگاه

(فردوسی، 1371: 133)

طوس پس از آگهی دادن به سردارانش، تصمیم گرفت موضع خود را تغییر دهد. این مطلبی است که توسط خود فردوسی یا کاتبان و نساخان شاهنامه، زیر عنوان [گریختن طوس به کوه همامون] نقل شده است و در 11 بیت شرح داده می‌شود (فردوسی، 1371: 133). به درستی معلوم نیست که هدف وی از این کار چیست و تغییر موضع یا فرار وی، به چه شکلی صورت گرفته است. اگر این بخش را ناقص اصل سوم (حداکثر پیوند) ندانیم، باید آن را گزارشی نارسا از یک ماجرای تاریخی واقعی بدانیم که شاعر به قدر آگاهی و اطلاعات موجود در منبع خود، بدان پرداخته است؛ چنان که بخش بعدی داستان نیز، در ارتباط با این 11 بیت قرار نمی‌گیرند. ممکن است سردار می‌خواسته است تا فرارسیدن نیروی کمکی از سوی شاه، دشمن را از انجام هرگونه تدارک و تمهید جنگی منصرف نماید.

سپاهیان توران برای آغاز نبردی دیگر انجمن می‌کنند. آن‌ها از درماندگی طوس و لاف گزاف وی آگاهند اما پشتیبانی خسرو نیز بیمناک‌اند و چنان که هومان به درستی حدس می‌زند، شاه به زودی رستم را برای بازگرداندن ورق به سود ایرانیان روانه خواهد کرد. پس آن‌ها نیز دست به اقدامی متقابل می‌زنند و از افراسیاب درخواست نیروی کمکی می‌کنند تا بتوانند ضربات سهمگین رستم را تحمل کنند. افراسیاب از جدی شدن کارزار آگاه می‌شود و دست به کار گردآوری سپاهی عظیمی از اقصای چین و ماچین و هند و توران می‌کند.

پیش از آن که سپاه کمکی فرا رسد، سپاه تورانی از پناهمگرفتن سپاه طوس در جانب کوه آگاه می‌شود و هومان با سپاهسانی به سوی آنان گسیل می‌شود. هومان دگر باره در مقام تخفیف و تحقیر طوس برمی‌آید و می‌گوید:

چنین گفت هومان بگودرز و طوس کز ایران برفتید با پیل و کوس

سوی شهر ترکان بکین آختن بدان روی لشکر برون تاختن

کنون برگزیدی چو نخچیر کوه شدستی ز گردان توران ستوه

نیایدت زین کار خود شرم و ننگ خور و خواب و آرام بر کوه و سنگ؟

(فردوسی، 1371: 133)

هومان که دمی از خوارداشت طوس کوتاهی نمی‌کند، این‌بار سخنانی را بر زبان می‌راند که ناقض بند ب از اصل چهارم گرایس (حداکثر روش: شفافیت) است. این بند ناظر بر پرهیز از سخن دوپهلو است. وی با استفاده از کنایه و استعاره، می‌خواهد دشمن خود را با گورها و حیوانات نخجیرگاه مقایسه کند و همین تشبیه، دست‌مایه پیران‌ویسه نیز می‌شود و بر فراز وی می‌آید و می‌گوید که تو پنج ماه است که به بهانه‌های واهی از جنگ می‌گریزی و خاندان نامدار گودرز را به هلاک افکنده‌ای؛ تو چون بز کوهی در کوه مسکن گزیده‌ای!

خروشید کای نامبردار طوس خداوند پیلان و گویال و کوس

کنون ماهیان اندر آمد به پنج که تا تو همی رزم جویی برنج

ز گودرزیان آن کجا مهترند بدان رزمگه بر همه بی‌سرنند

تو چون غرم رفته‌ستی اندر کمر پر از داوری دل، پر از کینه سر

(فردوسی، 1371: 138)

در یک موقعیت جنگی ناهم‌تراز که در پی اقدامات و گفتار ناسنجیده پدید آمده است، زمینه انحراف بیشتر گفتگو از مسیر طبیعی‌اش پیدا می‌شود. پاسخ سخنان [غیرطبیعی] پیران‌ویسه که او را مورد ناسزا قرار می‌دهد، پاسخی دروغ است (نقض بند الف از اصل دوم گرایس: حداکثر کیفیت «راستگویی»): آنچه را باور دارید نادرست است، بر زبان نرانید). طوس که در موضع ضعف قرار گرفته است، به دشمن می‌گوید که به دلیل کمبود علوفه اسبانش مجبور شده از دشت خارج و به دامنه کوه پناه آورد و شاه از موقعیت وی آگاه شده و به زودی سپاهی را به یاری وی خواهد فرستاد.

چنین داد پاسخ سرافراز طوس که من بر دروغ تو دارم فسوس

پی‌کین تو افگندی اندر جهان ز بهر سیاوش میان مهان

بدین ساز و چندین فریب و دروغ بر مرد سنگی‌نگیری فروغ

علف تنگ بود اندران رزمگاه ازان بر هماون کشیدم سپاه

کنون آگهی شد بشاه جهان بیاید زمان تا زمان ناگهان

(فردوسی، 1371: 139)

پیران ویسه پس از مشورت با سرداران‌ش، دستور محاصره سپاه را می‌دهد زیرا جنگ در آن موضع را به صلاح نمی‌داند. پیران‌ویسه تصور می‌کند که آن‌ها با تمام کردن آن‌وقت و جیره لشکر، تسلیم خواند شد. طوس نیز همین پیش‌بینی را می‌کند و شباهنگام دستور یورش به دشمن و شکستن محاصره را می‌دهد. کار با موفقیت پیش می‌رود و به لشکر تورانی ضربه سختی می‌خورد. طوس که پس از پنج ماه کشمکش توانسته است ضربه‌ای به تورانیان بزند، نامه‌ای دیگر به شاه می‌نویسد تا نگاه مهرآمیز او را زی خود کشاند.

یکی نامه باید که زی شه کنیم   ز کارش همه جمله آگه کنیم

جو نامه بنزدیک خسرو رسد   بدلش اندرون آتشی نو رسد

(فردوسی، 1392: 366)

آنچه به دست خسرو رسیده است، خبر پیروزی پیرانویسه است و خسرو خبر را بیش از آنچه که طوس گزارش داده باشد ارزیابی کرده و امکان رخنه تورانیان در ایران و نابودی تاج و تخت خود را فهمیده است. این چیزی نیست که طوس به آن اشاره کرده باشد (نقض اصل اول گرایس: حداکثر کمیت «اطلاعات»؛ الف) به میزان اهداف موجود در تبادل اطلاعات، اطلاعات بدهید). شاه پس از سه روز از دریافت نامه، رستم را فرامیخواند نقش بسیار بارز وی را در مراقبت از مرزهای شاهنشاهی و تاج و تخت کیانی (معنای غیرطبیعی) را صادقانه به وی یادآوری می‌کند. و به الحاح از وی خواهد که راهی صحنه کارزار شود و کار را یکسره کند. رستم همچو سربازی وفادار و میهن‌پرست، فرمان شاه را گردن می‌نهد. هزینه لشکرکشی به سوی مرزهای شمال‌شرقی به وی پرداخت می‌شود و سپاه راهی مقر طوس می‌شود. طوس سرداریست که برای رفع اشتباه خویش، موجب شده است بسیاری از دلاوران از خاندان گودرز نیز به خاک بیفتند. او برای جبران اشتباهش راهی را برگزید که به تنهایی از توان انجام آن ناتوان بود و اینک عذاب وجدان آسوده‌اش نمی‌گذارد. تسکین درد وی، خواب سیاوش است که بر او ظاهر می‌شود تا وی را از کشتن فرود و دلاوران گودرزی آرام بخشد:

شیمی داغ دل پر ز تیمار طوس   به خواب اندر آمد گه زخم کوس

چنان دید روشنروانش به خواب   که رخشنده‌شمعی برآمد ز آب

بر شمع رخشان یکی تخت عاج   سیاوش بران تخت با فر و تاج

لبان پر ز خنده زبان چرب‌گوی   سوی طوس کردی چو خورشید روی

که ایرانیان را هم ایدر بدار   که پیروز باشی تو در کارزار

به گودرزیان هیچ غمگین مشو   که ایدر یکی گلستانست نو

به زیر گل اندر همی می‌خوریم   چه دانیم کین باده تا کی خوریم

(فردوسی، 1371: 149)

پیش از رسیدن سپاه کمکی ایران، سپاه دوم تورانی وارد می‌شود. یکی از سرداران سپاه جدید، خاقان چین و دیگری نیز سرداری به نام کاموس کثانی است که مرزدار سرزمین‌های تورانی فرارود است. پیرانویسه در مجمعی که وضعیت تازه و خشنودی‌آور سپاه را باز می‌گوید و سرداران جدید را معرفی می‌نماید، با عباراتی هیجان‌آمیز، کاموس را با عباراتی پرطمطراق می‌ستاید که نه در خور یک جنگجوی

تیزخشم، بلکه فراخور دلداری مهربان است (نقض بند ب اصل دوم گرایش: مشارکت خود را از آموزه‌های مورد نیاز بیشتر نکنید).

دلاور چو کاموس شمشیرزن   که چشمش ندیدست هرگز شکن
همه کارهای شگرف آورد   چو خشم آورد باد و برف آورد
چو خشنود باشد بهار آردت   گل و سنبل جویبار آردت

(فردوسی، 1371: 139)

لشکر ایران در دامنه کوه به محاصره لشکر بی‌مَر و شمار تورانیان افتاده و امید خود را باخته است که ناگهان سپاه تازه‌نفس از افق پیدا می‌شود. خاقان چین نیز از مقر خود سپاه ایران را می‌بیند و متوجه بزرگی سپاه و دلاوری گردان ایران‌زمین می‌شود و از این‌که پیران‌ویسه حقیقت را درباره ایرانیان بدو نگفته است، آزرده می‌شود؛ او گزارش دروغ درباره دشمن را گناهی بزرگ می‌شمارد (بند الف از فصل دوم اصول گرایش: آنچه را باور دارید نادرست است، بر زبان نرانید). با این‌حال، پیران‌ویسه او را به به دروغی دیگر می‌آرامد که دشمن را زیاده‌نگیرد؛ زیرا به زودی ضربه‌ای گزاف بر ایرانیان خواهد زد.

سپهدار پیران دگرگونه گفت   هنرهای مردان نشاید نهفت

سپهبد سر چاه پوشد به خار   برو اسپ تازد به روز شکار

از آن به که بر خیره روز نبرد   هنرهای دشمن کند زیر گرد

(فردوسی، 1371: 163)

وقتی که سپاه ایرانیان به طوس می‌پیوندند، افراد او جانی تازه می‌یابند. اما سرکرده سپاه جدید، فریبرز است و رستم هنوز بدانان نپیوسته است. او گفته که به زودی بین آنان خواهد بود و تا رسیدن وی، دست از هر نبردی بازدارند. در سپاه مقابل، کاموس برای دریافت فرمان آغاز نبرد، پای‌فشاری می‌کند. او در شخصیت پهلوانی‌ست که با تدبیر و شکیبایی و حيله جنگی چندان آشنایی و میانه‌ای ندارد و بیشتر به توانایی‌های خود در نبرد رودررو می‌بالد. از این روی، پیران‌ویسه را سرزنش می‌کند که در این پنج ماه سپری شده، کار دشمن را نساخته است؛ کاری که به دست وی و سپاهش سرانجام خواهد یافت (بند ب از اصل دوم گرایش: اگر دلایل کافی برای سخن خود ندارید، مطرح نکنید).

بمان تا هنرها پدید آوریم   تو در بستی و ما کلید آوریم

همانا به تنها تن من نی‌اند   نگویی که ایرانیان خود کینند

تو ترسانی از رستم نامدار   نخستین ازو من برآرم دمار

(فردوسی، 1392: 376)

سخنان کاموس، همسو با سیاست پیرانویسه است و او سردار خویش را می‌ستاید. قصد وی دلداری حفظ خوی دلاوری سپاهیان است که از نام رستم و همه دارند. مکمل تدبیرگری و عاقبت‌اندیشی پیرانویسه در این میدان، یک خردمند و روشن‌رای دیگر نیست؛ او به یک سردار خیرسر و پیکارجو نیاز دارد تا دل به قلب دشمن زند و کاموس، مهره خوبی برای این‌کار است. سوی دیگر آوردگاه، طوس نیز با لشکریان خود سخن می‌راند. وی سرانجام اعتراف می‌کند که پیش از آن گرفتار چه دام بزرگی بوده و از نکوهش رستم بر این فسوس‌کاری خود بی‌چنانک است.

به لشکر چنین گفت بیدار طوس	که هم پُره‌راسیم و هم پُرفسوس
همه دامن کوه پر لشکرست	سر نامداران به بند اندرست
چو رستم بیاید نکوهش کند	مگر کین سخن را پژویش کند
که چون مرغ پی‌خسته بودم به دام	همه کار ناکام و پیکار خام

(فردوسی، 1371: 170)

پس از یک نبرد کوتاه تن‌به‌تن بی‌فرجام میان کاموس و گیو، رستم به سپاه می‌پیوندد و افق نبرد مشخص می‌شود. رستم برخلاف همه سرداران دیگری که فردوسی شخصیت آنان را از انیک و بد برمی‌شمارد، پهلوانیست نیک‌کردار و راست‌اندیش. حداقل در داستان کاموس کشانی، نمی‌توان سخنی مبهم، نادرست یا توتولوژیک در گفتار وی بازجست و این سنجیه والا، همانیست که در نخستین دیدار وی با سپاه، از سوی گودرز گوشزد می‌شود:

همی تاج و گاه از تو گیرد فروغ	سخن هرچ گویی نباشد دروغ
تو ایرانیان را ز ملام و پدر	بهی هم ز گنج و ز تخت و گهر

(فردوسی، 1371: 173)

و پاسخ وی به سایر سرداران و گردان، نه خودستایی و خوارداشت دشمن، بلکه خوارداشت جهان است. حرف وی، انگیزه‌ای به مراتب افزون‌تر از آنیست که پیرانویسه، کاموس یا طوس به دروغ در میان سپاهیان پدید می‌آوردند. بی‌اعتنایی به جهان‌گذران، مویه نکردن بر کشتگان و دلاوری در برابر دشمن، پیامی است که هم سپاهیان را آرام می‌بخشد و هم آنان را برای نبرد رودرو، تهییج می‌کند:

بدو گفت رستم که دل شاد دار	ز گیتی تن مهتر آزاد دار
که گیتی سراسر فریبست و رنج	سرآید همی چون نمایدنت گنج
یکی را به بستر یکی را به جنگ	یکی را به نام و یکی را به ننگ
همی رفت باید کزین چاره نیست	مرا بتر از مرگ پتیاره نیست

روان تو زان درد بی‌درد باد همه رفتن مابسه آورد باد ...

ازین پس همه کینه باز آوریم جهان را به ایران نیاز آوریم

(فردوسی، 1371: 174، 176)

هیچ یک از سخنان رستم در خلال داستان کاموس کشانی، ناقض اصول گرایس نیست. سخن وی نه مبهم است، نا با بحث جاری نامربوط است و نه اصول کمیت و کیفیت را نقض می‌کند. این‌ها، بن‌مایه‌ی فلسفه‌ای است که بر زبان خیام جاری می‌شود و نقاب از چهره «جان ایرانی» بازمی‌گشاید.

در خیمه‌گاه تورانیان، همه‌های برپا شده است که موضوع آن پیدایش ناگهانی رستم است. هومان گزارش آمدن رستم را داده و اینک پیران‌ویسه نگران باخت جنگ و واگذاردن صحنه به طرف مقابل است. همو که کاموس را گزافه‌گویی‌هایش دل می‌داد، از جان وی و دیگر سرداران هراسناک است. پیران‌ویسه دوباره با سخنان کاموس و خاقان به آینده‌ی خود امیدوار می‌شود. از هر دو سوی آرایش جنگی گرفته می‌شود و سرانجام نخستین رویارویی با نبرد تن‌به‌تن آغاز می‌شود. در این نبرد، اشکبوس پهلوان تورانی هم‌اورد رستم می‌شود. اشکبوس نام حریفش را می‌بوسد و پاسخی که رستم بدو می‌دهد، دارای معنای غیرطبیعی است. رستم به وی می‌گوید نام وی «مرگ تو» است. پاسخ رستم که یادآور پاسخ اودیسه به غول تک‌چشم است²³، متضمن پیامی است که می‌گوید پاسخ‌گو وی را خواهد کشت:

خروشید کای مرد جنگ‌آزمای هم‌اوردت آمد مرو باز جای

کشانی بخندید و خیره بماند عنان را گران کرد و او را بخواند

بدو گفت خندان که نام تو چیست؟ به بی‌تن سرت بر که خواهد گریست

تهمت‌ن چنین داد پاسخ که نام چه پرسی کزین پس نبینی تو کام

مرا مام من نام، «مرگ تو» کرد زمانه مرا پتک ترگ تو کرد

(فردوسی، 1371: 183)

اشکبوس پس از اندکی، به تیر رستم جان می‌بازد. سپاهیان هنوز از هویت کشته‌اشکبوس بی‌خبرند. خاقان از دیدن این صحنه هراسناک شده و برای دوم بار، زبان به اعتراض می‌گشاید که پیران‌ویسه وی را فریب داده است. از نظر خاقان، پیران‌ویسه اصل دوم تعاونی گرایس را زیرپا گذارده است و این کار، بزهی نابخشدنی در یک جنگ بی‌امان است:

²³ اودیسه قهرمان اسطوره یونانی در یکی از سفرهایش سر از غار گولان درمی‌آورد و با نیرنگ وی را کور می‌کند. غول از می‌پرسد که نام تو چیست و اودیسه به خصلت حیل‌گرانه خود می‌گوید که نام من «هیچ‌کس» است. این عبارت، دست‌مایه تناقض و مشکل انتقال مطلب از سوی غول می‌شود که ماجرای آن در فرهنگ غرب بازتاب بسیار یافته است.

تسو گفتی که لختی فرومایه‌اند ز گردنکشان کمتترین پایه‌اند
 کنون نیزه با تیر ایشان یکیست دل کوه در جنگشان اندکیست
 همی خوار کردی سراسر سخن جز آن بد که گفتی، ز سر تا به بن

(فردوسی، 1371: 185)

پس از حضور رستم، طوس چندان بر صحنه ظاهر نمی‌شود و رستم سپهدار ایران است. هر دو سپاه ایرانی و تورانی تصمیم به آغاز نبرد می‌گیرند. تورانیان از کشته شدن اشکیوس به دست رستم هراسناک‌اند. در آغاز جنگ، کاموس پای به میدان می‌گذارد و هم‌اورد می‌طلبد. جنگجوی ایرانی به نام الوا که نیزمدار رستم بود، پای پیش می‌گذارد. رستم بدو تذکر می‌دهد اما در همان آغاز نبرد به دست کاموس کشته می‌شود. رستم اندوهگین از کشته شدن الوا، پا به میدان می‌گذارد. رستم کمندی در دست گرفته که کاموس به تحقیر آن را «رشته» می‌خواند. در نخستین لحظات رویارویی، کاموس با همان «رشته» اسیر و گرفتار شده و به قلب سپاه ایران انتقال می‌یابد و جنگاوران خشمگین ایرانی، در قبال خون الوا، وی را می‌کشند. بدین‌گونه داستان کاموس جنگی با اندرز خردمندانه فردوسی پایان می‌یابد:

به مردی نباید شد اندر گمان که بر تو درازست دست زمان
 به پایان شد این رزم کاموس گرد همی شد که جان آورد، جان بُرد

(فردوسی، 1392: 390)

در باقی داستان، رستم، سرداران و گردان تورانی را یکایک شکست می‌دهد و سپاه تورانی از هم می‌پاشد. سپاه رستم تا اعماق خاک توران پیش‌روی می‌کند و به جایگاه افراسیاب می‌رسد. جایگاه از برابر رستم می‌گریزد و سرانجام، سپاه پیروزگر ایرانی، به سوی میهن بازمی‌گردد. بدین‌گونه، آتش جنگی که با گرفتار و کردار نسنجیده یک سردار مغرور پای گرفته بود، با تدبیر و توانایی سرداری دیگر، فروکش می‌کند.

نتیجه‌گیری

بنیاد داستان کاموس کشانی، بر اشتباهات فاجعه‌بار یک جنگاور فارسی است که غرور وی مانع از مفاهمه و گفتگوی شفاف می‌شود. او به هرگام، برای جبران اشتباه قبلی، اشتباهی دیگر را مرتکب می‌شود؛ تا آنجا که خود و سپاهیان را به ورطه هلاک و نابودی می‌افکند و نجات از آن، جز به یاری یک ابرقهرمان، ممکن نمی‌شود. رستم به‌عنوان ابرقهرمان، در دو جای داستان حاضر می‌شود، یکبار در آغاز داستان که زمینه نرمخویی شاه و گفتگوی وی با طوس را فراهم می‌کند و یک بار دیگر طوس را از موقعیت مهلکی که در آن گرفتار شده است، بازمی‌رهاند؛ وی در این داستان، نقش نیروی غیبی را دارد که کار غیرممکن را بی‌هیچ چشمداشتی به انجام می‌رساند.

طوس در داستان کاموس کشانی، متحمل سرنوشتی شده است که در اساطیر یونانی، بر گردهی آژاکس فرو می‌آید و نام خویش را به ننگ می‌آید. طوس در موقعیت‌های بسیاری با درپیش‌گرفتن اصول درست

گفتگو و مفاهمه، می‌توانست از این سرنوشت محتوم جلوگیری کند. در دیدار با فرود، در دیدار با شاه، در گفتگو با سپاهیان و سرداران خود و سرانجام، در دیدار با پیران‌ویسه و سرداران وی. این تنها اشتباهات طوس نیست که هر لحظه‌ای جنگ را بغرنج می‌سازد؛ او گرفتار دشمنی حيله‌گر است که

فردوسی با طرح دقیق شخصیت‌ها و عناصر داستانی، می‌خواهد خطراتی را که ممکن است از طریق خودبینی و خودرایی و پرهیز از اصول صحیح گفتگو گریبان‌گیر انسان شود، یادآوری نماید. انسان ممکن است با این گفتار، کردار و اندیشه ممکن است در دامی بیفتد که جز به نیرویی ماورایی، گره از کار آن گشوده نگردد. منطق حاکم بر این داستان، درستی و راستی، همراه با بی‌اعتمادی به جهان و درک گذران بودن آن است. اندرزهایی که فردوسی یک بار آن را از زبان خود و یک بار نیز از زبان رستم می‌گوید:

که گیتی سراسر فریب‌ست و رنج   سرآید همی چون نمایندت گنج

یکی را به بستر یکی را به جنگ   یکی را به نام و یکی را به ننگ
همی رفت باید کزین چاره نیست   مرا بتر از مرگ پتیاره نیست

منابع

منابع فارسی

1. رحمانی، اشرف؛ طارمی، کورش (1379). «علم معانی و نظریه گرایس». در: مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، شماره 97. صص: 303 - 324.
2. روایت پهلوی (1390). گزارنده: مهشید میرفخرایی، چاپ نخست. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
3. زابلی‌زاده، اردشیر (1390). «امکان‌سنجی به‌کارگیری اصول گرایس در تحلیل گفتمان خبری». در: رسانه، سال 21، شماره 3. صص: 129 - 148.
4. ضیف، شوقی (1390). تاریخ و تطوّر علوم بلاغت، ترجمه ترکی، محمدرضا، چاپ دوم. تهران: انتشارات سمت.
5. فردوسی، ابوالقاسم (1371). شاهنامه. به کوشش جلال خالقی مطلق. جلد سوم. ایالات متحده آمریکا، کالیفرنیا: بنیاد میراث ایران.
6. فردوسی، ابوالقاسم (1392). شاهنامه (متن کامل بر اساس چاپ مسکو). چاپ نوزدهم. به کوشش سعید حمیدیان. تهران: نشر قطره.
7. لایکن، ویلیام جی (1392). درآمدی به فلسفه‌ی زبان، ترجمه محمد امینی، میثم، چاپ اول. تهران: انتشارات هرمس.
8. لاینز، جان (1385). مقدمه‌ای بر معناشناسی زبان‌شناختی، ترجمه واله. حسین، چاپ دوم. تهران: نشر گام نو.

منبع لاتین

1. Grice, H.P. (1989). *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
2. Neale, Stephen (1999). "Colouring and Composition," *Philosophy and Linguistics*, edited by Rob Stainton. Westview Press, 1999. pp. 35–82.